
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
ISSN 2148-6700 / e-ISSN 2630-595X
Sayı: 11 2020/1- Haziran

Endülüs Alimleri, Bilginin Toplumsal Rolü

Lütfi Şeyban

Ketebe Yayınları, İstanbul 2019, 286 sayfa

ISBN: 9786057949899

Esmâ Kayışkanat

Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Din Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

Graduate Student, Marmara University Institute of Social Sciences,
Department of Religious Education, İstanbul, Turkey.
e_bulg@hotmail.com

ORCID ID:

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 01 Ocak / 01 January 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Haziran / 23 June 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Esmâ Kayışkanat, “Lütfi Şeyban, Endülüd Alimleri, Bilginin Toplumsal Rolü, Ketebe Yayınları, İstanbul 2019”, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11 (Yaz) 2020) : 169-174

Tarihte iz bırakmış köklü bir medeniyet oluşturmak için pek çok kültürü bir potada toplayabilmenin önemi aşıkardır. İlim ve medeniyetin gelişimi, hoşgörü ortamı, refah seviyesi ve kültürel çeşitlilik ile bağlantılıdır. Geçmişte baktığımızda bunu sınırlı sayıda devletin başardığını görürüz. Bu devletler içerisinde İslâm Devletleri'nin de önemli bir yeri vardır. İslâm Dini'nin ilme verdiği önem âyet ve hadislerle sabittir. İslâm tarihi boyunca pek çok Müslüman âlim yetişmiş, sadece İslâm medeniyetine değil tüm medeniyetlere ilimleriyle, buluşlarıyla ve eserleriyle katkıda bulunmuşlardır. Bu ilim ortamının sağlandığı belli başlı İslâm devletlerinden biri de, belki de en önemlisi, İspanya'da kurulan ve 275 yıl varlığını sürdüren Endülüs Emevî Devleti'dir. Endülüs Emevîleri ve buradaki ilmi faaliyetler üzerine pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan birisi de doktora çalışmasını ve sonraki akademik çalışmalarının önemli bir kısmını Endülüs üzerine yapan Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Lütfi Şeyban'ın kaleme aldığı *Endülüs Alimleri* kitabıdır. Ketebe yayınlarının "araştırma" dizisi altında çıkan eser, yazarın daha önce yayınlanmış makale, bildiri, söyleşi ve kitap bölümlerinden oluşmaktadır.

Eser, Önsöz ve Giriş'in ardından toplam dokuz bölümden oluşmaktadır. Yazar önsözünde, eserinin âlimler biyografyası veya ansiklopedisi olmadığını, amacının âlimlerin toplumsal fonksiyonlarına ve katkılarına dikkat çekmek olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında yazar "Endülüs-İslâm Alimlerinin" modern çağlardaki emsallerine kıyasla sahip oldukları iki temel farka değinmiştir: Bunlardan birincisi, "hayatı bütünüyle kavrama ve onun gerektirdiği ilimlere vâkıf olma zorunluluğu"; ikincisi ise, "ilmiyle âmil olma zorunluluğudur".

Eserin ilk bölümü "İlim Merkezleri Olarak Öne Çıkan Endülüs-İslâm Şehirlerinin Kültürel Nitelikleri (IV/X. yüzyıl)" diye adlandırılmıştır. Yazarın daha önceki bir bildirisine dayanan bölümde İslâm medeniyetindeki şehirleşme süreci ve bunun ilim ile bağlantısı işlenmiştir. Yazara göre, miladi onuncu yüzyıla gelindiğinde İslâm ülkesinin her bölgesinde merkezi şehirler ortaya çıkmış ve bu şehirler birer ilim kültür merkezi hâline gelmiştir.

Yazara göre bir İslâm Devleti'nin medeniyet dünyasına girmesini gerçekleştiren aslı unsurlardan biri merkezî siyaset ise diğeri de onun yönlendirdiği şehirleşmedir, bu yüzden İslâm medeniyetinde ilim kültür merkezi olmuş şehirlerimizi tanımak ve kültürel niteliklerini araştırmak millet bilincini oluşturacak, bugünü gereği gibi yaşama geleceği de inşâ etme konusunda faydalı olacaktır.

Bu bölümde İslâm şehrinin nasıl kurulduğu niteliklerinin ne olduğu konusuna da değinilmiştir. İslâm şehri; bütün yolların camiye çıktığı, caminin bir yaşam merkezi olarak faaliyet gördüğü, şehre yerleşen her yabancınn kendi rengini şehre vermesine müsaade edildiği, böylece kültürel zenginli-

ğın sağlandığı, su yatağı çevresinde kurulmuş bitkilerle, canlılarla, mezarlıklarla iç içe, yüksek binalardan arınmış bir şehir olarak tasvir edilmiştir.

Yazarın “Endülüs” isimli kitabından alınan “Endülüs-İslâm Bilgi ve Düşünce Hayatının Gelişim Süreci” isimli ikinci bölüm daha çok o döneme dair tarihî seyrin verildiği bir bölümdür. Yazara göre o dönemdeki devlet otoritesi edebiyata, ilme, sanata ve şâirlere ihtimam göstermiştir. Bu bölümde kitap düşkünü olan, kütüphanesine kitap getirmesi için özel gezgin görevlileri olan sultanlardan bahsedilmiştir.

Endülüs âlimlerinin toplu bir şekilde verildiği bölüm kitabın üçüncü bölümüdür. “Kaynaklarda Yer Alan Endülüs Alim ve Bilgeleri” diye adlandırılan bölüm İbn Haldun’dan Muhyiddîn Arabî’ye bir çok Endülüs âlimin kısa biyografisini içermektedir. Bu bölüm Endülüs âlimlerinin bir araya toplandığı bir kaynak vazifesi görebilir.

Yine bu bölümde günlük ve sosyal hayatta âlimlerin rolü anlatılmıştır. Arkadaşlarıyla Dicle kenarında eğlenen Endülüslü genç bir şâirle oradan geçmekte olan Peygamber soyundan bir hanımefendi arasında geçen konuşma o dönemde kadın ve erkeğin sahip olduğu insanî ve İslâmî değerler ve buna uygun davranışlara örnek olarak sunulmuştur. Bölümde, sürekli ilmî çalışma yapan, evden sadece ihtiyaçları için çıkan, şahsî ihtiyaçlarını hizmetçisine dahi gördürmeyen Kurtubalı Ebû Ömer Ahmed İbn Yahya İbn Sümeik’ten (ö.1058); evinde davaya bakarken acil bir ihtiyaç için izin isteyerek çıkan sonra elinde ekmek hamuru ile fırına giderken kendisine yardım teklif eden kişiye “Eğer bir gün kadılıktan azledilirim bunu taşımak için seni her gün nerede bulurum?” diyen Kadı Mesrur İbn Muhammed İbn Beşîr el-Muâfirî’den ve fırından yayılan dumandan rahatsız olan bir adamın kendisine başvurmasıyla Endülüs’te Maşrık tekniğiyle fırınlarda duman borusu kullanımını başlatan Kadı Süleyman İbn’ül-Esved el-Gâfikî’den bahsedilmiştir.

Daha sonra bölümde cihat şuurunu sadece anlatarak değil yaşayarak topluma örnek olan şehit ve gâzi olmuş âlimlerin isimleri zikredilmiş, son olarak kadınlara eğitim vermeye kendini adanmış Şilbli Meryem bnt. Ebû Yâkub el-Fusûlî’den bahsedilmiştir.

Eserin dördüncü bölümü “Endülüs Ulemasının Tahsil ve Tedris Hayatıyla İlgili Kaynaklarda Öne Çıkan Hususlar”dır. Burada Endülüslü âlimler içinde yüksek tahsil için Maşrık’a gitmeyen âlim sayısı yok denecek kadar az olmasına, her birinin ilim seyahati diyebileceğimiz Endülüs içinde veya dışarıya “rihle” yaptığına, bunun sebebinin daha çok hocadan ilim tahsil etmenin yanında daha çok kitap edinebilme olduğuna, hatta bazılarının sadece kitap alabilmek için ticaret yaptığına ve eninde sonunda Endülüslü âlimlerin çoğunun ilim seyahati sonrası Endülüs’e tekrar dönüp hizmet ettiğine değinilmiştir. Burada Endülüslü âlimlerin Maşrık’taki emsallerin-

den farklı olarak, ilim talep ettiği hocanın yaşantısını beğenmezse ondan ilim almayı bıraktığı da yazılmıştır. Siyasî otorite ile ilişkileri bakımından ise Endülüslü âlimleri ikiye ayıran yazar, bir kısmının hükümdara yakın durup sunulan imkânlardan faydalandığını, bir kısmınınsa bu desteğe ihtiyaç hissetmeyip veya bu desteği kabul etmeyip âbid, zâhid ve cihad ehli olup hudutlarda şehit düştüklerini belirtmiştir. Kitapta her ne kadar görüşleri hükümdarla uyuşmayan âlimlere duyulan hoşgörü örnekleri olsa da sadece görüşlerinden değil hoşça gitmeyen söz, tutum ve davranışlarından dolayı çeşitli yaptırımlara maruz kalan hatta katledilen âlimlerin örnekleri de yer almıştır.

Eserin beşinci bölümünde “Endülüslü Alimlerden İdâri ve Ticarî Hayatta Aktif Olanlar” başlığıyla pek çok âlim görevleri ile birlikte zikredilmiştir. Hazine sorumluluğu, kadılık, danışmanlık, kütüphane müdürlüğü, vezirlik, imamlık gibi pek çok alanda görev alan âlimlerin bilgileri ve yaptıkları görevler, İbnü'l-Farâdî'nin *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs* isimli eserinden alıntılanarak verilmiştir. Daha sonra tüccar olan âlimlerden de kısmen zikredilmiş, bölüm İbnü'l-Farâdî'nin âlimler hakkında kullandığı nitelermeler üzerine adlı bir alt başlıkla sona ermiştir.

Altıncı bölümün başlığı “Endülüs'ün Anlamı İbn Rüşd ve Rönesans Üzerine”dir. Burada söyleşisinden alıntılanan yazar Yunus Emre Tozal, girişte milletler arasındaki büyük olaylara ve değişimlere nasıl yaklaşıması gerektiğini anlatmaktadır. Endülüs'ü değerlendirirken de verdiği kıstaslarla değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Daha sonra İbn Rüşd'ü yetiştiren toplumsal temelleri ele alan yazar, İbn Rüşd'ün doğduğu Kurtuba'nın tarih sahnesine çıkışının altyapısını vermiştir. İslâm felsefesinde akılcılığı temsil eden, çok iyi bir Aristo şârihi olan İbn Rüşd'ü Endülüs'ün 3 bilge adamından biri olarak zikreder. Diğerleri ise İbn Tufeyl ve İbn Bâcce'dir.

Burada İslâm Tarihi'nde felsefeye itirazların yararlı bilgiye değil, yararlı olup olmadığı bilinmeyen üzerinde ihtilâf edilen bilgiye itiraz bağlamında olduğu belirtilmektedir. Avrupa'daki Rönesans hareketini hazırlayan birikimin Endülüs kaynaklı olması konusunda yazar bilgi ve kültür mirasının tüm dünyada ortak olduğunu ama Endülüs'ün İslam medeniyetleri bakımından zirveyi teşkil ettiğini, konumu itibarıyla de Endülüs'ün en çok Avrupa'yı etkilediğini ifade etmektedir. Yazar Ziya Paşa'ya atfedilen “Endülüs tarihi” metni ile ilgili de kitabın aslında Fransız Viardot'a ait olduğunu Ziya Paşa'nın Osmanlı'nın aynı akıbete duçar olmaması için bazı eklemelerle bu kitabı çevirdiğini belirtir. Son olarak Endülüs üzerine yapılan araştırmalar konusunda yazar, özellikle Batıların sonra Arapların kısmen de Berberîler'in çalışmalarının ileri boyutta olduğunu, fakat bu alandaki kaynakların derlenmemesinin en büyük eksik olduğunu, Türkiye'de ise çalışmaların çok yetersiz kaldığını Osmanlı arşivinde dahi en çok ter dökenlerin Amerikalılar olduğunu söylemektedir.

Eserin yedinci bölümünde, “Endülüs’ün düşüş çağından tipik bir portre: “Muhteris Politikacı ve Bilge-Şâir İbn Ammar” başlığıyla Endülüs Emevî Devleti’nin sonunu hazırlayan etkenler ve haçlı birliği diyebileceğimiz “Reconquista” hareketinden bahsedilmiş bu dönemde tipik bir şâir vezir olan İbn Ammar’dan genişçe bahsetmiştir. Dönemin Emîr’i el-Mu’tezîd’in oğlu el-Mu’temîd Şilb’e vâli olunca onu şiirleriyle kendine hayran bırakan İbn Ammar daha sonra vezirlik makamına kadar yükselmiş fakat yükseldikçe hırslanmış tüm Endülüs’ü tehlikeye atarak düşman ile sadece kendi emirliğinin çıkarı için iş birliği yapmıştır. En sonunda bu diplomatik entrikalar onun ölümünün el-Mutemid’in elinden balta ile olmasına sebep olmuştur. Bu hikâye ülkemizde bir tiyatroya konu olmuş, drama kitapta ilgili sahneden itibaren yer almıştır.

Sekizinci bölümde “Endülüs ve İslâm Tarihi’nde Edebiyat, Eğitim, Bilim ve Sanat Hayatı” başlığı ile yazar, öncelikle genel olarak İslâm dünyasının bilime sanata edebiyata katkısını, Batı’dan önce çoğu buluşun yapıldığını, Endülüs’te eğitimin toplumsal bir hayat tarzı olduğunu zikretmektedir. Büyüklerden çocuklara kültür, yaşayış ve ahlakın masal-menkıbe-hikâye olarak aktarımından, altı yaşında başlayan eğitimin sonunda çocukların çoğunun muhtelif ziraat ve zanaat kollarında çıraklık ya da çalışma aşamasına geçtiğinden bazılarının ise şüyuh denilen müderrislerin halkalarında ilim tahsilini sürdürdüğünden bahsedilmektedir. Daha sonra ise ihtisaslaşmanın başladığını, Kurtuba ve İşbiliye gibi şehirlerde ulucâmiiler ve medreselerde eğitimin devam ettiğini anlatmaktadır.

Dokuzuncu ve son bölümün başlığı “Dünya’da Yaygın Güncel Endülüs Söylemine Bir Örnek: Endülüs Biliminin Altın Çağı”dır. Prof. Dr. Osman Bakar burada Endülüs’ün tarih, kültür ve medeniyet konularında başarısının Avrupa’da üç dinin mensuplarının bir arada barış içinde yaşayıp ortak bir kültür ve medeniyet ortaya çıkarmalarının, tam olarak İslâm’ın ahlak, hukuk veya şariat kurallarının uygulandığı bir toplumda oluşmasına dikkat çekmektedir. Modern dünyada bir bilim adamı belli bir konuda ihtisaslaşırken Ortaçağ’da âlimler her konuda bir şeyler bilmekteydi, diyen yazar IX., X., XI., XII ve XIII. yüzyıllardan belli başlı İslâm âlimlerinin isimlerini meşhur oldukları alanlarla birlikte zikretmiştir. Ayrıca botanik, tarım, astronomi, tıp, mantık, felsefe, coğrafya, ilaç bilimi gibi pek çok alanda çalışmalar yapıldığı belirtilmektedir. Bu çalışmalar İslam merkezli olsa da ortak bir kültürün ürünüdür diyen yazar, İslâm’ın bilimin ilerlemesi için tekrar bir ilham kaynağı olabileceğini öne sürmektedir.

Endülüs Alimleri Bilginin Toplumsal Rolü kitabıyla Prof. Dr. Lütfi Şeyban, okuyucuda Endülüs’e dair bir ilgi uyandırmaktadır. Endülüs âlimleri hakkında başlangıç için okunabilecek anlaşılması kolay bir kitaptır. Ancak kitapla ilgili birkaç hususa da değinmek gerekmektedir. Öncelikle, yukarıda da bahsedildiği üzere eserin neredeyse tamamı yazarın daha önce

farklı zamanlarda yayınlanmış çalışmalarından oluşmaktadır. Bu husus kitabın kapağında ya da kitap tanıtımında belirtilebilirdi. Eser bu yapısı nedeniyle zaman zaman tekrara düşse de genel olarak bölümler arası bir bağ kurulabilmektedir.

Eserin başında yazar kitabın bir alimler biyografisi ya da ansiklopedisi olmadığını belirtmektedir, ancak alim isimleri ve biyografileri kitabın büyük bir bölümünü teşkil etmektedir. Eğer eser bu şekilde düşünülmemişse o döneme dair alimlerin günlük yaşamından kesitlere daha fazla yer verilebilir bazı bölümlerde peş peşe zikredilen isimler kitabın sonunda ayrı bir bölüm olarak alınabilirdi.

Eserde Endülüs Emevîleri dolayısıyla İslam Medeniyeti ilim ve irfan inkişafı için adeta tek çözüm olarak sunulmuştur. Fakat İslam mükemmel bir din olarak kabul edilse de insan mükemmel değildir ve olamayacaktır. Ancak bir medeniyet artıları ve eksileri ile beraber değerlendirilirse geçmişten ders çıkarılabilir. Yazarın Endülüs Emevîleri'nin sonunu getiren yanlışları konusunda objektif eleştiriler getirmesi ve çözüm önerileriyle bir İslam Medeniyeti modeli sunması kitap için artı bir özellik olabilirdi.

Sonuç olarak Endülüs âlimleri ile alakalı yazılan bu kitapta yazarın asıl amacının Endülüs örneğini vererek hoşgörü ve güven ortamında yetişen âlimlerin tarihin seyrini değiştirebileceğine, bilim, felsefe, sanat ve edebiyata yön verebileceğine dikkat çekmek olduğu aşikardır. Bu hususta yazarın kısmen amacına ulaştığı da söylenebilir. Eksikleri olmakla birlikte eser bu alanda yeni okumalar yapmaya başlayanlar için ilk basamak olabilecek niteliktedir.